

JOANNA KUMOR

Formation de la frontière du nord et de l'ouest du diocèse de Lublin selon la bulle „Vix dum Poloniae unitas” de 1925

Résumé

L'article est un essai d'une analyse historique et géographique du processus lié à la formation de la frontière du nord et celle de l'ouest dans le diocèse de Lublin selon les résolutions de la bulle circonscripte „Vix dum Poloniae unitas”, éditée le 28 octobre 1925, par le pape Pie XI. La question évoquée dans l'article concernant la modification des frontières du diocèse de Lublin, le séparant au nord du diocèse de Siedlce ou celle de Podlasie et dans l'ouest du diocèse de Sandomierz, vérifie et complète des recherches effectuées jusqu'à présent sur ce sujet. Le processus de la délimitation de la frontière du nord et de l'ouest dans le diocèse de Lublin, qui s'accomplit conformément à la bulle de 1925, en réalité était déjà initiée en 1919 et dura jusqu'à 1939, ayant comme but la division compromise et avantageuse pour les fidèles des paroisses voisines, la séparation du diocèse de Lublin de celui de Siedlce ou Podlasie et la régularisation de la frontière avec le diocèse de Sandomierz sur la Vistule. Les résultats des recherches présentés dans l'article, prouvent que des essais entrepris à diverses reprises dans les années 1925-1939 visant à définir des frontières stables du diocèse de Lublin, soumises aux changements permanents, après la régularisation finale, n'amenèrent pas à la fixation des frontières qui refléteraient la ligne de démarcation dont parle le texte de la bulle de 1925. Ainsi, la frontière réelle du nord et de l'ouest du diocèse de Lublin, formée dans les années 1925-1939, ne recouvre pas celle fixée en vertu de la bulle „Vix dum Poloniae unitas” de 1925. Le processus dans lequel furent notés trois étapes de formation de la frontière du diocèse de Lublin et Siedlce, ainsi que de celui de Lublin et Sandomierz, présente en détails la carte jointe à l'article.

Traduction: Iwona Bartosz-Przybyło

MISCELLANEA

WALDEMAR GRACZYK

INWENTARZ DÓBR PRZEDNARWIAŃSKICH BISKUPSTWA PŁOCKIEGO Z 1785 ROKU

W Archiwum Diecezjalnym Płockim pod syg. akt B6 zachowany jest *Inwentarz przednarwiańskich dóbr biskupstwa płockiego*, sporządzony po przejściu w 1785 r., biskupa Michała Jerzego Poniatowskiego na arcybiskupstwo gnieźnieńskie, a po objęciu diecezji przez biskupa Krzysztofa Szembeka, dotychczasowego koadiutora biskupa Poniatowskiego. Na polecenie kapituły katedralnej płockiej, spisu dokonał kanonik płocki, Maciej Rokitnicki. Z racji na olbrzymią rozległość dóbr biskupich zwykło dzielić się je na przednarwiańskie i zanarwiańskie. Wspomniany *Inwentarz* z 1785 r. dotyczy więc nie całości dóbr biskupich, lecz jedynie ich fragmentu. Cały ten obszar podzielony był na mniejsze jednostki zwane kluczami. Łącznie, *Inwentarz* zawiera opis 13 kluczy w tym także miasta Pułtуска, stolicy rozległego klucza tzw. pułtuskiego, położonego nad dolną Narwią, którego opis nie został ujęty w *Inwentarzu*. Warto zwrócić uwagę na interesujące informacje dotyczące wyglądu zewnętrznego miasta „[...] Miasto wokół murem opasane było. Jego największym znakiem brama z przyjazdu przez most w kwadrat murowana, vetustate temporis znacznie do upadku nachylona. Rynek częścią brukowany, częścią błotnym zalazły, obszerny, długi, między dwiema postaciami od kościoła Maryi Magdaleny aż do Kollegiaty ciągnący się, w pośród Rynku stoi Ratusz, murowany pod guntami o dwóch piętrach mocno

zdezelowany. Przy Ratuszu wieża murowana, okrągła, wysoka, bez przykrycia [...]”¹.

Ponadto zamieszczona została również ciekawa wzmianka dotycząca zamku biskupów płockich w Pułtusk. W *Inwentarzu* sporządzonym 12 lat wcześniej w 1773 r. zapisano, że w zamku znajdowała się kaplica z podłogą dębową w tafle i sufitem z gipsowymi sztukateriami, biblioteka, piękna sala niedaleko kaplicy z podłogą w szachownicę, malowanym sufitem i pięcioma oknami, w której wisiało 69 portretów biskupów płockich począwszy od Angelotusa aż do ostatniego Hieronima Szeptyckiego². Wkrótce po tej ilustracji zamek uległ poważnemu zniszczeniu, co znalazło swoje odbicie w *Inwentarzu* z 1785 r. „Zamek z czasami i po spaleniu, znaczney podpadł ruinie [...] co w tych czasach opisować go i z przyległościami onego nie można było”³.

Co się tyczy całego miasta Pułtusk to na podstawie porównania *Inwentarzy* z 1773 i 1785 r. widać, że miasto rozwijało się. I tak w 1785 r. w Pułtusk znajdowało się 185 domów, o 20 więcej niż w 1773 r. Zwiększyła się również liczba rolników i rzemieślników. W 1785 r. było 34 rolników; dziewięciu stolarzy; ośmiu kupców i krawców; sześciu piekarzy; pięciu grabarzy; po czterech kowali, cieśli, zdunów, rybaków; po trzech karczmarzy, rzeźników, ślusarzy kołodziejów, rymarzy, tokarzy; po jednym zegarmistrzu, mularzu, i snycerzu. W sumie liczba rolników i rzemieślników w Pułtusk w 1785 r. wynosiła 111 co było o 19 osób więcej w porównaniu z 1773 r.⁴

¹ ADP, *Inwentarium partis bonorum Episcopatus Plocensis videlicet ante fluvium Narew sitorum per me infrascriptum post Ascensum Excelentissimi Principis Michaelis Poniatowski ad dignitatem Primatiale diebus Martii Anno presenti ad requisitionem Excelentissimi Illustrissimi et Reverendissimi Christophori Szembek Episcopi Plocensi in Capitulo Septimanali Anno 1785 die 25 mensis Martii ex electione delegatum lustratorem scilicet Mathiam Rokitnicki canonicum cathedralem Plocensem diebus mensis Maij Iunij Anno conscriptum*, syg. B6, s. 54.

² M.M. Grzybowski, *Kościelna działalność Michała Jerzego Poniatowskiego, biskupa płockiego 1773-1785*, w: *Studia z Historii Kościoła w Polsce*, red. H.E. Wyczański, t. 7, Warszawa 1983, s. 214.

³ ADP, *Inwentarium partis bonorum Episcopatus Plocensis* z 1785 r., s. 64.

⁴ ADP, *Inwentarium partis bonorum Episcopatus Plocensis* z 1785 r., s. 62-64; M.M. Grzybowski, *Kościelna działalność Michała Jerzego Poniatowskiego*, s. 211.

Oprócz Pułtusk, *Inwentarz* zawiera również opis pałacu biskupiego w Płocku wraz z jego podstawowym wyposażeniem⁵. „[...] Pałac murowany o 2 kondygnacjach i 2 facyatach jedna z frontu, druga od Wisły do którego są drzwi z tarcic składane na zawiasach, hakach stolarską robotą z ryglami żelaznymi, dobre. Piece z kafli białych formowanych, dobre, w sieni podłoga z cegły ułożona. Schody z balów zrzuńtych dobre, przed drzwiami są gradusy z balów zrzuńtych w kwadrat ułożone, dobre. Pokoje dolne i górne ze wszystkimi przynależnościami dobre są. Posadzki w szachownice ułożone dobre. Okna we wszystkich pokojach w ramach dębowych, dobre [...]”⁶. Z wyposażenia pałacu biskupiego w Płocku *Inwentarz* wymienia jedynie na stanie 48 krzesel, 43 stoły oraz stoliki a także 30 stołków⁷. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że pałac biskupów w Płocku został wybudowany przez biskupa Wojciech Baranowskiego, nad Wisłą w początkach XVII w. a następnie rozbudowany przez biskupa Hieronima Szeptyckiego. *Inwentarz* z 1773 r. informował, że pałac był wcześniej bardzo zniszczony i za rządów biskupa Szeptyckiego został praktycznie wzniesiony na nowo⁸. Następca biskupa Szeptyckiego, biskup Michał Jerzy Poniatowski, dokończył dzieła budowy pałacu i sprawił jego umeblowanie⁹.

Zasadnicza treść *Inwentarza* dotyczy opisu kluczy wchodzących w skład kompleksu dóbr zwanych przednarwiańskim. *Inwentarz* wymienia je w następującej kolejności z wyszczególnieniem miejscowości jakie wchodziły w ich skład:

1. klucz raciąski z miastem Raciąż oraz wieś: Kinniki, Żychowo, Kroczewo, Cieszkowo, Chruścino, Bogucino;
2. klucz czerwiński z miastem Czerwińsk z folwarkiem oraz wieś: Boguszyno, Ścieżewo, Wola, Piaski;

⁵ Płock nie stanowił własności biskupów płockich. Por. L. Żytkowicz, *Studia nad wydajnością gospodarstwa wiejskiego na Mazowszu w XVII wieku*, Warszawa 1969, s. 16.

⁶ ADP, *Inwentarium partis bonorum Episcopatus Plocensis* z 1785 r., s. 222.

⁷ Tamże, s. 223.

⁸ ADP, *Inwentarium partis bonorum Episcopatus Plocensis videlicet ante fluvium Narew* z 1773 r., syg. 121, s. 196-197.

⁹ M.M. Grzybowski, *Kościelna działalność Michała Jerzego Poniatowskiego*, s. 214.

3. klucz szumliński, obejmował Szumlin wraz z folwarkiem a także wieś: Joniec, Sowokleszcz, Rogatków, Krajęczyn;
4. klucz górecki, położony na przedmieściach Pułtusza wraz z folwarkiem oraz wieś: Białowieża, Głodowo, Kacice, Lipniki, Koziegłowy, Lipa, Radziejew;
5. Klucz przewodowski wraz z Przewodowem i folwarkiem a także wieś: Szyszyce, Raczyno;
6. klucz gołątkowski z Gołątkowem i folwarkiem oraz wieś: Skarżyce, Bulkowo, Skorzenice;
7. klucz trzepowski z Trzepowem i folwarkiem, ponadto następujące wieś: Pobytkowo, Wierzbica;
8. klucz gżowski wraz z wioską Gzy i folwarkiem a także wsiami: Dzbanice, Lubienica, Czosnowo, Mory, Klaski;
9. klucz przemiarowski do którego należał dwór i folwark w Przemiarowie a także wieś: Kleszewo, Gnojno;
10. klucz czarnostowski wraz z Czarnostawem i folwarkiem oraz wieś: Szwelice, Dzierżanowo, Byszewo, Gościejewo, Wójtów zwane również Trojany, Kozłowo, Porzewo, Sulnikowo;
11. klucz mąkoliński z Mąkolinem i folwarkiem a także wioski: Dobra, Gromnice, Wiciejewo, Chotkowo, Gąsewo, Podgórze, Starzyno,
12. klucz boryszewski z Boryszewem i folwarkiem oraz wieś: Podolczyce, Imielnica, Popłacin, Dzierżazna.

Inwentarz zawiera również dane dotyczące klucza górzneńskiego, położonego w ziemi dobrzyńskiej, który w wyniku I rozbioru Polski jaki miał miejsce w 1772 r. w całości znalazł się pod panowaniem Prus. Przejmując tę część uposażenia biskupstwa plockiego, Kamara pruska zobowiązała się do wypłacania biskupowi plockiemu corocznie 1/3 ogólnych dochodów co równało się kwocie 10 tys. tynfów¹⁰. Inwentarz ogranicza się tylko do wyliczenia miejscowości jakie wchodziły w skład klucza górzneńskiego bez podania wysokości dochodów, rodzajów upraw czy wreszcie wielkości hodowli. I tak do klucza górzneńskiego należały następujące miejscowości: miasto Górzno oraz wieś: Grązawy, Gólkowo, Miesiączkowo, Jastrzębie, Zaluskowice seu Trębki, Głębock Mały, Głębock Wielki, Zaborowo, Andrzeja Wola seu Zdroje, Kostka seu Bartniczka, Janowo, Sosna,

¹⁰ Tamże, s. 204.

Niedźwiedz seu Smolniki, Łaszewo, Szczutowo, Mikołajki, Brzozie Polskie, Trąbin¹¹.

Zatem na podstawie sporządzonego przez kanonika plockiego Macieja Rokitnickiego, Inwentarza dowiadujemy się, że w skład uposażenia biskupstwa plockiego w tzw. kompleksie dóbr przednarwiańskich wchodziło łącznie 13 kluczy w tym 4 miasta (Czerwińsk, Górzno, Raciąż, Pułtusk) i 81 wsi. W przypadku dwóch z wymienionych miast a mianowicie Raciąża i Czerwińska uwzględniony jest w Inwentarzu pełny wykaz ulic. I tak w Raciążu znajdowały się następujące ulice: Płocka, Kościelna, Młyńska, Witkowska i Kinnicka; zaś w Czerwińsku: Płońska, Wyszowska i Zakroczyńska¹².

Jeśli chodzi o oba wyżej wzmiankowane miasta, Inwentarz wymienia kategorie rzemieślników jacy w nich przebywali wraz z powinnościami. I tak np. w przypadku Czerwińska wymienieni są: garniarze, rybacy, młynarze, szewcy i piwowarzy zaś w przypadku Raciąża: kuśnierze, krawcy, szewcy, zdunowie, kowale, rymarze „[...] Szewc każdy na rok do skarbu płacić powinien złotych 4, groszy 15, a szewców jest nr 46; krawiec każdy płacić powinien złotych 2, a krawców jest 4; kuśnierz każdy powinien złotych 2, a kuśnierzy 7; zdun płaci jeden do skarbu złotych 2; kowal każdy płacić powinien złotych 2, a kowalów 2; rymarz każdy płacić powinien złotych 2, a rymarzy 1”¹³. Jeśli chodzi o rzemieślników to w zestawieniu Czerwińska i Raciąża występują pewne różnice. Jedynie kategoria szewców jest taką samą dla obydwu miast z tą różnicą, że w Raciążu jak zaznaczono było ich aż 46, zaś w Czerwińsku jeden „[...] Szewc jeden podług dawnego Inwentarza szewcy robili do dwora po parze trzewików y butów dla czeladzi na zapłatę dworską od butów groszy 12 od trzewików groszy 8. Teraz żaden nie robi wszystko płaci”¹⁴.

Miasto Czerwińsk, położone było na prawym brzegu Wisły. W 1785 r. posiadało 16 włók ziemi. Liczba ta zmniejszyła się o jedną włókę w stosunku do spisu z 1773 r.¹⁵ Miasto rządziło się prawem

¹¹ ADP, Inwentarium partis bonorum Episcopatus Plocensis z 1785 r., s. 221.

¹² Tamże, s. 1, 23.

¹³ Tamże, s. 3.

¹⁴ Tamże, s. 24.

¹⁵ M.M. Grzybowski, *Kościelna działalność Michała Jerzego Poniatowskiego*, s. 211.

nadany przez biskupa Karola Ferdynanda Wazę, posiadało rynek, trzy ulice, 15 domostw z piętnastoma rodzinami mieszczan i ośmiu komornikami¹⁶.

Z kolei miasto Raciąż od 1512 r. na skutek zamiany biskupa płockiego Erazma Ciolka z królem Zygmuntem Starym stało się własnością biskupów płockich. Zgodnie z opisem lustracji z 1785 r. miasto posiadało dwa rynki (szeroki i zielony – w tyłach domów, gdzie odbywały się targi końskie) i zamieszkiwało je 113 mieszczan. Jak zaznaczył lustrator mieszkańcy Raciąży nie mogli wykazać się żadnymi prawami ani statutami jakimi się rządzą z tej racji „ze księgi wszystkie pogorzały”. W wymiarze sprawiedliwości stosowali się do norm obowiązujących w miastach królewskich. Wobec tego – jak zaznaczył lustrujący miasto „potrzebna jest komisja do ułożenia ordynacyi dla tego miasta”¹⁷.

Przede wszystkim w Inwentarzu zawarte są informacje dotyczące struktury chłopskiego posiadania ziemi, wyposażenia gospodarstw chłopskich w żywy inwentarz roboczy a ściślej mówiąc w zwierzęcą siłę pociągową, przedstawiony jest stan zabudowań chłopskich zarówno gospodarskich jak i mieszkalnych, ponadto opłaty pieniężne – czynsz z włóki osiadłej, daniny w naturze – przeważnie był to owies, kury lub kapłony, jaja, groch, proso czy prędzia. Chociaż w Inwentarzu z 1785 r. brakuje precyzyjnego wyszczególnienia powinności poddanych w dobrach biskupstwa płockiego jak to zostało ujęte w spisie z 1773 r., to należy przyjąć, że na przestrzeni tych 12 lat jakie dzieliły Inwentarze, w tym zakresie nie zaszły zasadnicze zmiany. Zarówno w sezonie letnim (rozpoczynał się od św. Jana Chrzciciela i trwał do św. Michała) jak i w sezonie zimowym (rozpoczynał się od św. Michała i trwał do św. Jana Chrzciciela), prace we dworze rozpoczynały się od wschodu słońca a kończyły o zachodzie słońca. Normy dzienne wyznaczano w zależności od prac. Dwa razy w roku poddani byli zobowiązani do stawienia się do pracy szarwarkowej np. naprawa młynów, dróg czy mostów. Komornicy i komornice, którzy nie mieli dni wyznaczonych byli używani latem do wszelkich „próznic”, a zimą

¹⁶ ADP, Inwentarium partis bonorum Episcopatus Plocensis z 1785 r., s. 23.

¹⁷ ADP, Inwentarium partis bonorum Episcopatus Plocensis z 1785 r., s. 1; M.M. Grzybowski, *Kościelna działalność Michała Jerzego Poniatowskiego*, s. 211.

do „chędożenia” zboża. Mieli także obowiązek kolejnego odbywania straży nocnej we wsi i na folwarku¹⁸.

„Do obowiązków chłopu należała przede wszystkim pańszczyzna. Były to zasadniczo trzy dni tygodniowo, rzadziej cztery lub dwa ale w czasie nasilenia prac polowych praktycznie codziennie. Z racji na pracę we własnym gospodarstwie chłop w okresie letnim był zobowiązany zasadniczo do utrzymywania dla potrzeb dworu jednego robotnika wraz z zaprzęgiem. Szczególnie dotyczyło to okresu największego natężenia prac polowych w czasie żniw¹⁹. Przykładowo chłop gospodarujący na arele jednej włóki we wsi Żychowo w kluczu raciańskim byli zobowiązani do odrobienia następującej wielkości pańszczyzny w okresie letnim i zimowym „[...] Walenty Woyt – latem 4, zimą 3; Mich. Szymaniak – latem 4, zimą 3; Ben. Krulak – latem 4, zimą 3; Piotr Szymaniak – latem 4, zimą 3; Franciszek Dworak – latem 4, zimą 3”²⁰. Wielkość pańszczyzny we wsi Pobyłkowo w kluczu trzepowskim w 1785 r. przedstawiała się następująco „[...] Mich. Sapik – latem 3, zimą 2; Paw. Pielat – latem 3, zimą 2; Fran. Dumian – latem 3, zimą 2; Sym. Pac – latem 3, zimą 2; Ant. Pych – latem 3, zimą 2; Szcz. Gołąbski – latem 3, zimą 2”²¹. Analogicznie było w przypadku chłopów osiadłych we wsi Podolszyce, należącej do klucza boryszewskiego „[...] Mac. Szymborski – latem 3, zimą 2; Jan Ciarka – latem 3, zimą 2; Jan Banasiak – latem 3, zimą 2; Józ. Durzak – latem 3, zimą 2; Mar. Paszewski – latem 3, zimą 2; Fab. Durzak – latem 3, zimą 2; Waw. Niedzielak – latem 3, zimą 2; Piotr Niedzielak – latem 3, zimą 2; Paw. Garwacki – latem 3, zimą 2; Fr. Derdakaski – latem 3, zimą 2; Józ. Sobotka – latem 3, zimą 2; Kar. Żagiel – latem 3, zimą 2; Wal. Cybulski – latem 3, zimą 2”²². Zatem najczęściej wielkość pańszczyzny chłopu w obszarze dóbr przednarwiańskich biskupstwa płockiego, siedzącego na włókowym gospodarstwie wynosiła w okresie letnim trzy a w okresie zimowym dwa dni.

¹⁸ ADP, Inwentarium partis bonorum Episcopatus Plocensis videlicet ante fluvium Narew z 1773 r., syg. 121, s. 198-201; M.M. Grzybowski, *Kościelna działalność Michała Jerzego Poniatowskiego*, s. 206-207.

¹⁹ L. Żytkowicz, *Studia nad wydajnością gospodarstwa wiejskiego na Mazowszu w XVII wieku*, s. 46.

²⁰ ADP, Inwentarium partis bonorum Episcopatus Plocensis z 1785 r., s. 10.

²¹ Tamże, s. 118.

²² Tamże, s. 218.

Przejawem powinności chłopów wobec dworu był również czynsz pieniężny z włók robotnych. Na podstawie zebranych informacji z różnych kluczy w 1785 r. należy stwierdzić że wynosił on 20 gr. Tak było w przypadku osiadłych chłopów we wsi Szwelice w kluczu czarnostawskim „[...] *Ber. Obludka, P. Belka, Lud. Chodubski, Dom. Berkata, Tom. Podolski, Sta. Buski, Tom. Gębusiak, Stef. Golba, L. Bystrek, Waw. Konczak, Sta. Ampulski, Iac. Lędzin Dam. Arazy*”²³; we wsi Przemiarowo w kluczu przemiarowskim „[...] *Grze. Tyszka, Bła. Żerański, Mac. Płonka, J. Lachowski, Wikt. Szubeyg, Jan Płonka, Józef Szemek, Woy. Rzygaliński, Jan Szemek, Adam Wielencki, Szcz. Fabisiak, Maciej Szweykowski, Andr. Niegociński, Mat. Gabrysiak*”²⁴; we wsi Skarzyce w kluczu gołdkowskim „[...] *Waw. Cygan, Jan Napartij, Fran. Dreyka, Tom. Bartczak, Piotr Antoniak, Jakub Kozłowski, Maciej Dreyka*”²⁵ czy wreszcie chłopów osiadłych we wsi Białowieża w kluczu góreckim „[...] *Andrz. Siemech, Jan Rostek, Tom. Pabian, Adam Jarzqbek, Lud. Wymykiel*”²⁶. Oprócz czynszu pieniężnego były jeszcze składane daniny w naturze. Najczęściej były to: jaja, kury, kapłony, groch, przędza itd.

Jeśli chodzi o areal gospodarstw chłopskich to był on zazwyczaj największy w kluczu górzeńskim. Z racji na brak danych w Inwentarzu z 1785 r. trudno powiedzieć jak on się prezentował po koniec XVIII w. W przypadku innych kluczy dóbr przednarwiańskich Inwentarz zawiera dokładne informacje na temat wielkości gospodarstw. Choćby w kluczu boryszewskim wyraźnie dominują gospodarstwa jednowlókowe²⁷, analogicznie w kluczu czarnostawskim²⁸ czy przemiarowskim²⁹. Gospodarstwa 0,5 włóki występują w kluczu raciańskim³⁰ czy czerwińskim³¹. Wprawdzie o wiele rzadziej ale występują również gospodarstwa trzywłókowe np. we wsi Kinniki w kluczu raciańskim³².

²³ Tamże, s. 181.

²⁴ Tamże, s. 160.

²⁵ Tamże, s. 105.

²⁶ Tamże, s. 75.

²⁷ Tamże, s. 216-220.

²⁸ Tamże, s. 196-199.

²⁹ Tamże, s. 160-172.

³⁰ Tamże, s. 19.

³¹ Tamże, s. 31.

³² Tamże, s. 10.

Kolejnym ważnym zagadnieniem jest wyposażenie gospodarstw chłopskich w żywy inwentarz roboczy a ściślej mówiąc w zwierzęcą siłę pociągową. Z tej racji, że w gospodarstwach chłopskich znajdowały się konie i woły, powszechnie przyjmuje się, że jedną jednostkę roboczą stanowił jeden koń lub dwa woły³³. Inwentarz pokazuje pewne zróżnicowanie w tej materii. Choćby w kluczu czerwińskim przeważał jeden koń i dwa woły czyli tzw. jedna jednostka robocza³⁴; szumlińskim większość stanowiły woły od dwóch do czterech w zależności od gospodarstwa³⁵; przewodowskim, jeden lub dwa konie (większość gospodarstw posiadała jednego konia) oraz od dwóch do czterech wołów³⁶; mąkolińskim również jeden lub dwa konie (podobnie jak w kluczu przewodowskim większość gospodarstw posiadała jednego konia) oraz od dwóch do czterech wołów³⁷. Z tego pobieżnego przeglądu widać, że klucze przednarwiańskie nie należały do najzamożniejszych. Na podstawie lektury wcześniejszych Inwentarzy dóbr zanarwiańskich, należy stwierdzić, że były one lepiej wyposażone w inwentarz roboczy w stosunku do kluczy przednarwiańskich. Wyróżniały się w tym klucze: Brok, Pułtusk, Wyszaków, Jabłonna czyli grupa dóbr skupiona nad Narwią i Bugiem³⁸.

Jakość gospodarstw chłopskich w dużej mierze oceniana była również stanem zabudowań zarówno gospodarskich jak i mieszkalnych. Spisujący Inwentarz klasyfikował stan obiektów bardzo lakonicznie. Dla przykładu w kluczu czerwińskim odnośnie do wsi Boguszyno zanotował „[...] *Pomieszkane chłopskie wsi Boguszyno: chałup dobrych nr 4, chałup starych nr 4, chałup starych do mieszkania niezdatnych nr 9; stodoły we wsi Boguszynie: stodół dobrych nr 4, stodół złych nr 5, stodół starych y do kładzenia zboża niezdatnych nr 7*”³⁹; w kluczu trzepowskim, wsi Trzepowo „[...] *Chałup w tej wsi wszystkich jest nr 10, z tych nowych 5, starych i złych 5; stodół w słupy i dyle*

³³ L. Żytkowicz, *Studia nad wydajnością gospodarstwa wiejskiego na Mazowszu w XVII wieku*, s. 34.

³⁴ ADP, Inwentarium partis bonorum Episcopatus Plocensis z 1785 r., s. 23-37.

³⁵ Tamże, s. 44-49.

³⁶ Tamże, s. 91-98.

³⁷ Tamże, s. 204-205.

³⁸ L. Żytkowicz, *Studia nad wydajnością gospodarstwa wiejskiego na Mazowszu w XVII wieku*, s. 40.

³⁹ ADP, Inwentarium partis bonorum Episcopatus Plocensis z 1785 r., s. 32.

dobrych 6, złych 4; chlewów na inwentarz 10 w słupy i dyle, dobre⁴⁰; w kluczu gżowskim, wieś Czosnowo „[...] Chałup w tej wsi jest wszystkich in nr 7, stare, złe i miejscami znacznie podziurane. Stodół 4 niezłe. Chlewów 6, stare, złe⁴¹ czy w kluczu boryszewskim, wieś Popłacin „[...] Chałup w tej wsi nr 18, z tych dobrych 9, starych 9, Stodół in nr 16, dobrych 6, złych 10. Chlewów 16, wszystkie złe⁴². Na podstawie przedstawionych wyżej przykładów widać wyraźnie, że stan budynków gospodarskich pozostawiał wiele do życzenia. Około połowa spośród nich była już stara i nie nadająca się do zamieszkania; analogicznie i zabudowania gospodarskie, znaczna ich część wymagała natychmiastowej rozbiórki bądź przeprowadzenia koniecznych napraw. Ten stan rzeczy dobitnie świadczył o stopniu zubożenia gospodarstw położonych w dobrach przednarwiańskich biskupstwa płockiego.

Oprócz chłopów, Inwentarz wymienia jeszcze inną kategorię ludności zamieszkującej wieś a mianowicie komorników. Była to ludność stosunkowo nieliczna nie mająca roli ani ogrodów, mieszkająca bądź we własnych chałupach bądź „komorą”. Trudno powiedzieć czy Inwentarz skrupulatnie odnotowuje wszystkich komorników albowiem powinności tej kategorii ludności na rzecz dworu były niewielkie. Zwykle była to robocizna ze „strawą dworską”. Rządziej występowała regularna robocizna w wymiarze jednego dnia tygodniowo lub dwóch dni w czasie żniw⁴³. Wzmiankowani są w Inwentarzu komornicy choćby we wsi Bulkowo w kluczu gołątkowskim „[...] Piotr Szymczak, Fran. Woytczak, Mat. Bartczak, Kacp. Ślubowski, Mich. Bartczak⁴⁴; we wsi Lipa w kluczu góreckim „[...] Antoni Brzozowski, Benedykt Przychodni, Wojciech Płonka⁴⁵; we wsi Wola w kluczu czerwińskim „[...] Łukasz Balczerak, Antoni Kabatek, Maciej Bunia-da, Jan Buniada, Jędrzej Baliszewski, Pietalka – wdowa⁴⁶ czy we wsi Kinniki w kluczu raciąskim „[...] Ignacy Koniczek, Józef Szelągo-

⁴⁰ Tamże, s. 116.

⁴¹ Tamże, s. 143.

⁴² Tamże, s. 220.

⁴³ L. Ż y t k o w i c z, *Studia nad wydajnością gospodarstwa wiejskiego na Mazowszu w XVII wieku*, s. 62.

⁴⁴ ADP, *Inwentarium partis bonorum Episcopatus Plocensis z 1785 r.*, s. 107.

⁴⁵ Tamże, s. 84.

⁴⁶ Tamże, s. 36.

wicz, Mikołaj Koniczek⁴⁷. We wsi Joniec w kluczu szumlińskim znajdowali się komornicy, którzy posiadali ogrody. Byli to: Tomasz Tarwat, Szymon Antosiak, Tomasz Kazimierczak, Walenty Drejasz, Dylewska, Bartłomiej Poborzaniec, Jakubowa⁴⁸.

Warto również zaznaczyć – o czym wzmiankuje Inwentarz – że zdarzały się ucieczki poddanych z danej wsi. Tak było w przypadku wsi Boguszyno w kluczu czerwińskim z której „uszło” pięć osób „[...] Kazimierz Bańczak, Bonifacy Bańczak, Rozalia - siostra Lasoty, Maryanna Kęsikówna – wdowa, Kowalczka – wdowa⁴⁹.

Reasumując należy podkreślić, że Inwentarz z 1785 r. daje dobry wgląd w możliwości produkcyjne i stan gospodarstw chłopskich w dobrach biskupów płockich w części przednarwiańskiej. Jak wyżej zaznaczono sytuacja materialna chłopów nie była wysoka o czym najdobitniej świadczy stan zachowania budynków gospodarskich i mieszkalnych. Najpełniej realne dochody jakie przynosiły poszczególne wioski w kluczach można by ocenić poprzez porównanie ilości wysianego zboża i zebranych plonów. Inwentarz zawiera te informacje, które są nieocenionym materiałem do poznania historii gospodarczej dóbr biskupstwa płockiego. Porównanie ich z wcześniejszymi Inwentarzami pozwoliłoby na wyrobienie sobie opinii na temat rozwoju bądź stagnacji gospodarki w dobrach biskupich, przyczyn tych zjawisk i sposobów zaradzania im.

WALDEMAR GRACZYK – ks. dr hab., Wydział Nauk Historycznych i Społecznych UKSW, autor opracowań naukowych z dziejów Mazowsza i diecezji płockiej w okresie przełomu średniowiecza i epoki nowożytnej. W dużej mierze dotyczą one roli episkopatu mazowieckiego na tle polityki mazowieckiej i polskiej.

⁴⁷ Tamże, s. 11.

⁴⁸ Tamże, s. 49.

⁴⁹ Tamże, s. 33.